

качества характера такие как благородство, чувственность, склонность к теоретизированию, идеализм. Наравне с этим выявлено предпосылки становления научно-философских взглядов мыслителя – это, прежде всего, распространение культурно-просветительских тенденций и стремительное развитие неогуманистических идей в культуре, науке, обществе.

Ключевые слова: немецкая идеалистическая философия, Просвещение, мировоззрение, педагогические взгляды, университет, образование, греческая демократия, свобода, самоуправление, реформа.

Anna Kryshko

***The ideological fundamentals of philosophical
and pedagogical ideas of Von Humboldt***

Summary. In the article the author highlights the main factors of the von Humboldt's world views: a high social status, the family's material status, an excellent education, entry into the circle of influential and advanced people, as well as personal character qualities such as generosity, sensuality, a tendency to theorize, idealism. On a par with that it was found the prerequisites of the scientific and philosophical views of the thinker development; they are, first of all, spread of cultural and educational trends and rapid development of neohumanistic ideas in culture, science and society.

Key words: German idealist philosophy, education, philosophy, pedagogical views, university, education, Greek democracy, freedom, self-government reform.

УДК 371

**Світлана Нікітчина,
м. Переяслав-Хмельницький**

ТРАДИЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Традиції ідентичності у педагогічній освіті ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Освіта в Україні розвивається на основі педагогічної спадщини Київської Русі, доби українського козацтва, світоглядної парадигми Володимира Мономаха, Петра Могили, Григорія Сковороди, Олександра Духновича, Тараса Шевченка, Христини Алчевської, Івана Франка, Софії Русової, Григорія Ващенко, Івана Огієнка, Василя Сухомлинського та інших видатних українських мислителів. Їх духовним джерелом є висока культура українського народу, його споконвічна мудрість, прагнення жити у процвітаючій Україні. Як підкреслюється у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, освіта утверджує українську національну ідею, сприяє розвитку культури українського народу [5, с. 5-6].

Невичерпним джерелом, з якого зароджувалась і поступово набувала сталості, узагальненості система і навчання виховання українського народу, була життєдіяльність наших пращурів ще в дохристиянський період. З глибини віків розвивалась сповнена

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

чарівної краси, високої моралі народна творчість – пісенна, танцювальна, декоративно-прикладна та ін. Багатогранна за змістом і формою вона була могутнім джерелом поповнення ідей, засобів, методів і прийомів самотнього навчання і виховання. В епоху Київської Русі створена яскрава й самотутня культура, яка розвинулась на основі матеріальних і духовних здобутків народу, творчого засвоєння досягнень інших слов'янських земель, країн Західної Європи, Візантії, Кавказу, Азії. Писемність у Київській Русі була відома ще до запровадження християнства.

Одним з найвагоміших доказів існування докирилівського письма вважають відкриття у Софіївському соборі Києва давньої азбуки, що складалась з 27 літер, з них 23 літери – з грецького алфавіту, решта – спеціальні букви для передачі слов'янських звуків. Ця азбука, мабуть, була перехідним варіантом від грецького алфавіту до кирилиці. Її виникнення відносять до часу, який передував створенню слов'янської азбуки 863 р. Кирилом і Мефодієм. Після введення на Русі християнства кирилиця поступово витіснила стару писемність. Нечисленні рукописи, що дійшли до нас, свідчать про високий розвиток книжної справи у Київській Русі. Найдавнішою книгою, що збереглася, є знамените “Остромирове євангеліє”, писане в Києві 1056-1057 рр. та “Ізборник Святослава” 1073 р.

Поширення писемності стало важливою умовою розвитку школи та освіти. Освіта на Русі перебувала в руках церкви і була зосереджена переважно у монастирях. Для потреб держави, розвитку культури готувались літописці, оратори, письменники, церковні та державні діячі. Ще в до монгольську добу лише в Києві діяло більше 400 церков і монастирів, при яких були і школи. У часи Київської Русі при зустрічі діти низько били чолом і торкалися руками землі бажаючи цим самим людині здоров'я, сил і щедрості Землі-Матері, Землі-Годувальниці [6, с. 15]. Постійно піклувалися про освіту князі, багато з яких були глибоко освіченими людьми. Вже Володимир почав віддавати дітей “на учення книжне”. Навчання письму велось не тільки в Києві при Десятинній церкві, а й у тих містах, куди Володимир послав своїх синів для управління землями – Чернігові, Володимирі, Полоцьку та ін.

Високоосвіченою людиною був Ярослав Мудрий, який “до книг мав нахил, читаючи часто вдень і вночі”. 1037 р. при Софіївському соборі відкрито школу нового типу, в якій навчали не тільки грамоті, а й вивчали греку і латину, студіювали філософські твори, основи медицини. Тут же була велика збірка книг, які переписували і перекладали з грецької на слов'янську мову. З'являються книгозбірні і в інших містах. Навчання велось також при монастирях. Особливо важливим освітнім осередком був Києво-Печерський монастир. Татарський погром не спинив культури нашої, і коли Україну заповіла Литва (з початку XIV ст.), то не могла вона знести культури української і сама швидко перейнялася культурою нашою, і ця культура мала спроможність

йти собі вперед. І ми бачимо, що мова українська зробилася тоді державною мовою, – нею вчили по школах, нею вчили по церквах, нею суд вели і нашою мовою розмовляли тоді і вища старшина, і в королівській дворці. У цей період закладаються у нас нові вогнища освіти. Так в місті Острозі, на чолі з незабутнім патріотом українським князем К. К. Острозьким (1526-1608) у другій половині XVI століття зароджується славна Академія Острозька [7, с. 67]. У коло цієї академії згуртувалися кращі сили України, її кращі наукові сили, що повели вперед рідну освіту і рідну культуру.

Розпочалась велика освітянська діяльність, вінцем якої була славна праця того часу Острозька Біблія 1581 р. [7, с. 31]. Це була величезна праця, бо прийшлося всі книжки святого письма перевіряти з першоджерелами грецькими, єврейськими та латинськими. Це була найперша друкована Біблія не тільки на сході слов'янства, але навіть серед всього слав'янського миру. І коли бували на Україні чужинці, їх дивувала велика наша культура. Так, Павло Алепський, що року 1653 переїздив Україну, писав про нас, що ми “люде вчені, кохаємось в науках та законах, що ми гарні завці риторики, логіки і всякої філософії. У їх там розглядають всякі поважні питання, що потребують досліду...” [7, с. 32]. “Починаючи з Рашкова, по всій козацькій землі – пише він – дивний та гарний факт спостерігали ми: всі вони, за малим винятком, грамотні, навіть більшість їхніх женок та дочок, уміють читати й знають порядок служб церковних та церковні співи; священники навчають сиріт і не дають їм тинятися неуками по улицах. А дітей у їх більше ніж трави, і всі діти вміють читати, навіть сироти” [7, с.33].

Україна ніколи не лякалась західної культури, і західний вплив широкою річкою вільно котився до нас. Кращі наші освітяни часто їздили до закордонних університетів кінчати там своє навчання. Так, за кордоном навчались наші письменники: М. Смотрицький, Касіан Сакович, Петро Могила, Сильвестр Косов, Ісаія Трохимович, Ігнатій Старушич, Тарасій Земка, Інокентій Гизель, Феофан Прокопович і багато інших. Українці навчались в університетах Падуанському, Лондонському, Лейденському, особливо в Гетінгенському, Парижському, Празькому; училися в Гданську, Кенігсберзі, в Римі і по інших місцях. І тому не дивно, що форми західної культури та літератури легко переносилися до нас на Україну, тоді ж у нас пішло багато перекладів з західних мов на нашу, – це були лицарські романи, новели, вірші, драматичні твори.

Костянтин Острозький запросив найвидатніших українських і закордонних учених, які зуміли вивести острозьку школу на рівень академії, широко розгорнути письменницьку та наукову діяльність. Першим ректором академії став письменник-полеміст Герасим Смотрицький, родом з Поділля, автор перенедмови до Острозької Біблії, низки полемічних та історичних творів, з яких збереглася пам'ятка “Ключ царства небесного”. Професорами з місцевих людей були священник Дем'ян Наливайко, брат відомого козацького ватажка Северина Наливайка, ієромонах Кипріяно, що навчався у

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

Венеції та Падуї, Йов Княжнецький, письменник богослов та ін. Випускниками Острозької академії стали майбутній гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, письменник та вчений Мелентій Смотрицький та ін.

Після смерті князя К. Острозького 1608 р. академія занепадала, його син Януш був католиком, а внучка Анна Алоїза Хоткевич перетворила академію в Єзуїтську колегію. І хоч цей визначний осередок української науки проіснував недовго, академія дала поштовх до виникнення в Україні численних братських шкіл, значення яких для розвитку освіти загалом було непересічне. Серед братських шкіл були найвідоміші: Львівська (1586), Віденська (1592 р.), Мінська (1592 р.), Дубнівська (1664 р.), Київська (1615 р.), Луцька (1624 р.). Про досвід братських шкіл України і Білорусії знав великий чеський педагог Я.А. Коменський [1, с. 77-78].

Найбільшою серед братських шкіл стала школа Львівського Успенського братства. Школа готувала священиків, учителів, письменників, а зразковий рівень навчання і виховання тут мав протидіяти антиукраїнському спрямуванню навчання в єзуїтських школах. Викладали тут старослов'янську та грецьку мови, навчання мало релігійний характер, програма передбачала виклади так званих вільних наук – “трівія” і “квадрія”. Вихованці школи прилюдно виступали з промовами, декламаціями, з дозволу митрополита Михайла Рогози найкращі з них мали право проповідувати у церквах.

Статут Львівської братської школи мав назву “Порядок школи”. Великі вимоги висувалися до вчителя (“дидаскала”), який мав бути “побожний, скромний, не гнівливий, не срамослов, не чародій, не сміхун, не байкар, не прихильник ересей, а підмога благочестя, що являє собою образ науки”. Всі учні в школі мали рівні права: “Багатий над убогим у школі нічим вищим не має бути, – тільки самою наукою, тілом же всі рівні”. Організатори братської школи глибоко замислювалися над педагогічними проблемами і вирішували їх незалежно від чужих зразків, у демократичному, гуманному дусі. Бібліотека школи мала твори Арістотеля, Платона, Лукіана, Овідія, Вергілія, вивчення яких студентами сприяло поширенню ідей гуманізму в Україні.

У 1631 р. архімандрит Києво-Печерського монастиря Петро Могила заснував так звану лаврську школу. Однак Київське Богоявленське братство побачило у лаврській школі свого конкурента. Компромісу було досягнуто шляхом об'єднання 1632 р. обох шкіл в один навчальний заклад, що розмістився у Києві на Подолі. Так народилась Києво-Могилянська колегія (братство дало згоду вважати Могила за її фундатора), яка згодом перетворилася на академію. У 1633 р. П. Могила став київським митрополитом, таким чином опинившись біля керма всього культурного процесу в Україні.

У 1701 р. Києво-Могилянська колегія стає академією. 3

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

часом програма навчання модернізується, до неї вводяться нові предмети. Вивчення церковнослов'янської мови давало змогу не переривати зв'язку з писемною спадщиною Київської Русі, глибоке знання грецької сприяло вихованню низки відомих українських елліністів XVII – XVIII ст. у стінах академії народилося багато кантів, псалмів, дум народною мовою, які переспівувалися в народі – українська мова набувала свого розвитку. Твори студентів академії польською мовою на українську тематику сприяли їхньому поширенню поза межами України.

Коріння української демократії в освіті сягають глибинних джерел спадщини видатних українських педагогів минулого, що вимагає від сучасного і майбутнього вчителя самоаналізу власної діяльності, знань сучасних науково-педагогічних підходів, змін, що відбулись в соціально-економічному житті країни на суспільній свідомості нашого народу. Серед них такі видатні педагоги минулого як Григорій Савич Сковорода, Олександр Васильович Духнович, Тарас Григорович Шевченко, Костянтин Дмитрович Ушинський, Христина Данилівна Алчевська, Софія Федорівна Русова, Григорій Григорович Ващенко, Іван Іванович Огієнко, Антон Семенович Макаренко, Василь Олександрович Сухомлинський і інші.

В історії науки і культури України одне з найпочесніших місць належить видатному філософу, письменнику просвітителю Г.С. Сковороді. За справедливим висловом І. Франка, “Григорій Сковорода – поява вельми помітна в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найзапам'ятованіша з усіх діячів наших XVIII ст.” [8, с. 13]. Глибокий вплив справила філософська і літературна спадщина Г. Сковороди на розвиток педагогічної думки в Україні. Сковорода був одним з перших педагогів минулого, котрі вимагали вивчення в школі усної народної творчості. Він відстоював принцип природовідповідності виховання, необхідність відродження національної системи навчання і виховання він підкреслював: “Якщо ти українець, будь ним. Якщо ти поляк, то будь поляком. Ти німець? Будь німцем. Ти француз? Будь французом. Татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і своєю мірою, і все прекрасне, що чисте, природне, тобто непідробне” [8, с. 19]. У майбутньому справедливому суспільстві, про яке мріяв український мислитель, людина, на його думку, матиме високорозвинений інтелект, буде морально і фізично досконалою, стійкою, відважною і вольовою в боротьбі за народне щастя [8, с. 11]. Для виховання такої людини необхідно піклуватись насамперед про розвиток і гармонійну єдність її розуму, серця і волі [8, с. 41].

Геній українського народу Тарас Шевченко вже понад сто років викликає почуття гордості, захоплення глибиною думки, народною мудрістю. Визначний і самобутній поет, прозаїк і драматург, художник, він у всіх сферах мистецтва виражав свої революційно-демократичний світогляд, який впливав на формування педагогічної думки України. Тарас Шевченко був

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

добре обізнаним із педагогічними ідеями свого часу. Для формування повноцінної високодуховної особистості потрібно, на думку Кобзаря, поєднання природних задатків і звичок, набутих дитиною в ранньому віці; системи виховних впливів навчально-виховного закладу; впливу того соціального середовища, яке оточує дитина.

Українська прогресивна діячка народної освіти Христина Данилівна Алчевська була відома своєю просвітницькою і педагогічною діяльністю не лише в Росії, а й далеко за її межами. Експериментальні комітети міжнародних виставок присуджували їй вищі нагороди. Міжнародна ліга народної освіти обрала її своїм віце-президентом. Багато освітніх товариств обрали її почесним членом. Христина Алчевська містила у собі рідкісний дар теоретика, експериментатора, педагога. Вважаючи народну освіту одним із головних факторів розвитку суспільства, Алчевська намагалася використати її на благо культурного і духовного відтворення рідного краю.

Велику увагу Х.Д. Алчевська приділяла освіті дорослих. Відмінними принципами її вчення про виховання і освіту молоді, дорослих є народність, демократизм, гуманізм. У творах народної вчителі були викладені прогресивні думки про організацію народних недільних шкіл, завдання, форми, методи та методіку виховання і освіти дорослих, роль особистості вчителя. Харківська жіноча недільна школа, створена й очолювана Х.Д. Алчевською, була не лише зразковим навчальним закладом нового типу, а є своєрідним громадським й об'єднуючим центром недільних шкіл всієї Росії, який відіграв велику роль в їх розвитку й поширенні, у становленні майбутньої системи освіти дорослих. Та ніхто, звичайно, так не цинив значення школи, як ті верстви населення, для яких існувала школа.

У щоденниках Х.Д. Алчевської ми знаходимо зворушливі записи про ту радість, яку пережили люди-трудівники, здобувши освіту в недільній школі. Наприклад, праяла Мар'яна, дякуючи за те, що її навчили грамоті, пише: "Ніколи не чекала я такого щастя і радості, щоб я вміла писати". Таким чином, ідея Х.Д. Алчевської освіти дорослих випередила подальший прогрес вітчизняної науки. Однак тільки на початку ХХ ст. була здійснена чітка система освіти дорослих. І одним з перших організаторів нової системи освіти дорослих був син Х.Д. Алчевської – радянський педагог Микола Олексійович Алчевський. Офіційна участь М.О. Алчевського в організації радянської системи освіти дорослих почалася з лютого 1919 р. – його призначили завідувачим секцією роботи з дорослими при Наркомосі України. Поряд з організацією дослідних шкіл, перевіркою в них нових програм і методів навчання, М. Алчевський береться за створення нових підручників, починаючи з букваря для дорослих. Таких підручників у той час радянська школа ще не мала. Він пропонує свій проєкт букваря, зовсім новий і за цілями, і за змістом, а за методом – в дусі кращих традицій Ушинського і

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

його послідовників. Колегія позашкільного відділу Наркомосу після ретельного його розгляду проект схвалила і рекомендувала до друку. У 1919 р. у Києві вийшов перший, справді радянський буквар. На його обкладинці було надруковано "Робітничо-селянський буквар для шкіл дорослих, складений М.О. Алчевським".

Видатний педагог, громадський і державний діяч Софія Федорівна Русова, педагогічні ідеї якої є особливо актуальними на сучасному етапі розвитку системи освіти України. Найважливіші серед них ідея державотворчого значення виховання і школи; концепція національного дошкільного виховання і школи; теорія індивідуалізації і кооперації в навчально-виховному процесі.

В історії вітчизняної і світової педагогічної науки В.О. Сухомлинський цілком заслужено займає визначне місце як видатний педагог, гуманіст, мислитель. Будучи послідовником відомих педагогів минулого, він створив власну, самобутню, оригінальну систему освіти, навчання і виховання дітей, яким протягом десятиліть віддав свої знання, розум, почуття, серце. Серцевиною виховання В.О. Сухомлинський вважав формування у дитини людяності, гуманізму. Педагог наголошує: "Перевіряйте свої вчинки свідомістю: чи не завдаєте зла, неприємності, незручності людям своїми вчинками. Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре" [9; 155].

З проголошенням державної незалежності розпочато перебудову в системі освіти. Новостворена система національної освіти мала враховувати коріння української демократії в освіті, їх тисячолітню історію, віковічні культурно-історичні традиції її народу, сформовані на основі національної культури, збагаченої досягненнями загальнолюдської культури. Глибинні джерела української педагогіки орієнтують освітян на виховання у молоді відданості Вітчизні й рідному народу, любові до рідної материнської мови, батька й матері, поваги до старших, формує у неї історичну пам'ять, вчить чесності, правдивості, милосерддю, непримиренності до зла, спонука виявляти у повсякденному житті повагу до інших народів.

Література

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М., 1988. – 137 с.
2. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал / Г.Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – С. 18.
3. Ващенко Г.Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Г.Г. Ващенко. – Мюнхен, 1957. – С. 39.
4. Записки наукового товариства імені Т. Шевченка – 1895, т. V, кн. 1, – С. 79.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К., 2001. – С. 5.
6. Нікітчина С.О. З історії становлення та розвитку національної системи виховання / С.О. Нікітчина. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 165 с.
7. Огієнко І.І. Українська культура / І.І. Огієнко – К., 1918. – 272 с.

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

8. Сковорода Г.С. Пізнай в собі людину / Г.С. Сковорода. – Львів, 1995. – С.19, 11, 41.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. – К., 1977. – С.155.
10. Чавдаров С.Х. Педагогічні ідеї Т.Г. Шевченка / С.Х. Чавдаров. – К., 1953. – С. 101.

Светлана Никитчина

Традиции идентичности в педагогическом образовании

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы идентичности в педагогическом образовании, которое основывается на культурно-исторических ценностях украинского народа. Показано, что образование в Украине развивается на основе педагогического наследия Киевской Руси, эпохи украинского казачества, мировоззренческой парадигмы выдающихся украинских мыслителей.

Ключевые слова: идентичность, педагогическое образование.

Svitlana Nikitchyna

Identity traditions in the pedagogical education

Summary. This article considers a questions about indetity in the pedagogical education based on the culture and historical values of the Ukrainian people. In this article the author demonstrates, that the education in Ukraine develops on foundation of the pedagogical inheritance of Kyiv Rus, Ukrainian kozaks, and philosophical conception of other well-known Ukrainia thinkers.

Key words: identity, pedagogical education.

УДК 37(09)(477): 378(477)Ш

Тетяна Шарненкова,
м. Житомир

**ХРИСТИНА АЛЧЕВСЬКА ТА ЇЇ ВНЕСОК
У РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

Проблема освіти дорослих була актуальною в усі часи. Не втратила значимості вона і сьогодні, коли Україна шукає свій шлях розвитку в усіх сферах життя. Багатотомовий шлях, пройдений вітчизняною школою та педагогікою, складався з розвитку багатьох ідей і концепцій, що сформувало окрему науку навчання та виховання. Позитивні ідеї різних часів часто втрачались, але потім знову відроджувались вже в іншому вигляді відповідно до наявних проблем та вимог часу.

Історичні, соціально-економічні, соціокультурні та політичні умови заклали засади щодо зародження й розвитку поглядів та ідеалів педагогів сучасності та минулих років. Глибоке, об'єктивне розуміння досягнень сучасної педагогічної теорії і практики неможливо оцінити без звернення до вітчизняних історико-